

Karel starší ze Žerotína

Úvod

Poslední monografie vydaná o této významné osobnosti moravských i evropských dějin nese podtitul *Don Quijote v labyrintu světa*¹. Stěží bychom mohli najít výstižnější metaforu charakterizující tohoto Moravana. Postoj, který zaujal v bouřlivých dobách své doby, se opravdu podobal boji *s větrnými mlýny*. Trvalo mu nějaký čas, než pochopil, že obrana svobody víry a své milované země Moravy, je vskutku *donquijotské* a v souladu s Komenským pak i pochopil, že *vše jest jen mámení a trápení ducha*. Ostatně Labyrint světa a ráj srdce dedikoval Komenský právě Karlu staršímu. Dá se předpokládat, že to od Jana Amose nebyl jen vděk ke svému mecenáši, ale i vyjádření pochopení pro Žerotínovu životní pouť a neřešitelnost jeho dilemat.

Studium

Žerotínové se jako panský rod stali v průběhu 16. a počátkem 17. století vlastníky největších pozemků na Moravě a část svých držav měli i v Čechách. Není proto divu, že Karel starší ze Žerotína spatřil světlo světa v českém Brandýse nad Orlicí a to 15. září 1564². Karlův otec byl Jan starší ze Žerotína – pán na Náměšti a v Rosicích a jeho matkou Mariana rozená Černoorská z Boskovic. Karel v budoucnu rád poukazyval na to, že „... v našem rodu od časů Husových nebylo jediného papežence“³. Čímž chtěl pochopitelně vyjádřit, že Žerotínové byli důslednými ctiteli protestantské víry. V tomto duchu byl i Karel Žerotín vzděláván. Po výchově preceptorů⁴ vystudoval Ivančickou akademii. Ta byla tehdy důkazem velmi vysoké úrovně evangelického školství tehdejšího Moravského markrabství. Působily na ní významné osobnosti jako například Esrom Rüdiger⁵. V daném období se jednalo dokonce o snahu povýšit akademii na univerzitu, aby potomci moravských evangelických šlechticů nemuseli za vyšším vzděláním cestovat za hranice.

Po absolvování Ivančické akademie následovaly Karlovy studijně poznávací cesty Evropou. Jednalo se zejména o studijní pobyty ve Štrasburku a Basileji, ale kromě univerzitních zdí, získával mladý Moravan poznání i cestami po Itálii, Švýcarsku, Německu, Francii i Anglii. Tyto cesty vyplnily takřka 10 let a přerušila je až předčasná smrt jeho otce. Karel se na Moravu vrátil roku 1587 s neobvyklým přehledem a znalostmi. Ovládal latinu, základy řečtiny, italštinu, němčinu a za pobytu v Ženevě přilnul k francouzštině, která mu vyjma rodné řeči byla nejbližší. Neméně cennými byly i jeho kontakty na některé významné politické a intelektuální osobnosti tehdejší Evropy, se kterými pak udržoval přátelství po celý život.

¹ Knoz, T., Karel starší ze Žerotína - Don Quijote v labyrintu světa, Praha 2008.

² Tady nutno podotknout, že jeho rodiště se k jeho ostatkům zachovalo vskutku macešsky.

³ Barandl, V., *Spisy Karla st. ze Žerotína*, 3 svazky, Brno 1870-1972.

⁴ Jednalo se de-facto o osobní učitele aristokratických dětí.

⁵ Esrom Rüdiger (1523 – 1591) – německý významný pedagog, fyzik a historik, v Ivančicích sloužil za 300 kop míšeňských grošů.

Po smrti svého otce Jana staršího ze Žerotína přebírá Karel poručnické závazky nad všemi statky, které zdědil, čímž se postupně a detailně seznamoval s regionální i zemskou problematikou jak na úrovni hospodářské a politické tak i vojenské⁶. Roku 1589 se Karel Žerotín poprvé oženil. Nemůžeme pochybovat o tom, že jeho sňatek s Braborou Krajířovou z Krajku byl spjat s tradičními prvky tehdejší doby. Zájmy rodu a konfese stály zřetelně nad svobodou volby. Nevěsta pro Karla musela být rodově (pochopitelně i majetkově) důstojnou partií a příslušnice evangelických stavů. Barbora byla o 10 let starší než Karel a jejich vzájemné soužití netrvalo dlouho. Již roku 1591 Barbora po komplikovaném porodu dcery Bohunky zemřela.

Vojenské cesty

V téže době se Karel Žerotín rozhodl vyzkoušet i vojenské ostruhy a vydal se na válečné pole do daleké Francie. Z našeho úhlu pohledu stěží posoudíme, jaké motivy vedly mladého šlechtice roku 1591 k této cestě. Jistou roli zde zřejmě sehrály kontakty z tamního prostředí i sympatie k této zemi. V každém případě lze jeho dobrodružství zařadit stejně tak donquijotsky jako neslavně.

Ve Francii smrtí Jindřicha III. roku 1589 vymřela po meči dynastie z Valois a legitimní nárok na trůn si činil Jindřich Navarský⁷, jenž se oženil s Markétou, sestrou Jindřicha III. Potíž spočívala v tom, že Jindřich byl protestant⁸ a převážně katolická Francie chtěla uchovat trůn v rukou souvěrce. Války mezi protestanty a katolíky (tzv. hugenotské války) pak vyplnily řadu let a právě do jedné z nich se rozhodl zasáhnout i Karel ze Žerotína. Jak osobně, tak i finančně chtěl podpořit Jindřicha Navarského v neochvějně vizi, že Bůh si právě jeho přeje v čele Francie.

Romantické poblouznění s rytířskou vášní jej opustilo velmi rychle. Do Francie docestoval se zdravotními i dopravními komplikacemi, nicméně ještě pln optimismu. Jindřich IV. jej osobně očaroval a před prvním vstupem na bojiště nepochyboval v úspěch své strany. Jenomže protějšimu táboru velel zkušený vévoda z Parmy⁹ a navzdory počátečním úspěchům se dal očekávat tuhý boj. Moravský rytíř vzápětí přišel o svého přítele - francouzského průvodce, jenž s ním přicestoval až z Moravy a sám jen o vlasek unikl smrti. Potom na něj dolehla deprese podtržena vojenským obratem a rozčarováním z chování Jindřicha IV. a jeho vojsk, kteří: „*Nemálo se o náboženství a slova božího ujímají.*“¹⁰ Roku 1592 se Karel z Francie vrací zklamán a to ještě netušil, že za rok přijde konverze Jindřicha IV. ke katolictví a že ze svých půjčených peněz v této epizodě nic neuvidí. Jediným výsledkem z francouzského tažení tak byla nedůvěra, kterou si Moravan získal u dvora Rudolfa II., ale i cenné zkušenosti.

Jindřich IV. Navarský

Aby si vylepšil pošramocenou reputaci u panovníka, účastnil se Karel ze Žerotína další vojenské výpravy již v jeho věci. Na přání svého strýce Fridricha ze Žerotína se roku 1594 podílel s moravskou zemskou hotovostí na obléhání pevnosti Ráb (dnešní Maďarsko) a měl se i celkově zapojit do uhersko – tureckých bojů. Na bojišti však dlouho nepobyl, ještě téhož roku jej císař Rudolf II. povolal, aby se

⁶ Zde patřila v dané období zejména obrana země a obcí před vpády Turků.

⁷ Jindřich IV Navarský (1553 – 1610) – zakladatel bourbonské dynastie francouzských králů.

⁸ Ve Francii byli evangelíci označováni jako hugenoté.

⁹ Alexandr Parma (1545 – 1592) – italský vojevůdce ve službách Španělů (v tomto případě tzv. katolické ligy).

¹⁰ Rejchrtová, N., Z korespondence Karla staršího ze Žerotína, Praha 1982.

okamžitě vrátil a zaujal post přisedícího u moravského zemského soudu. Tím se již navždy uzavřela kapitola Karla staršího ze Žerotína, co by válečníka.

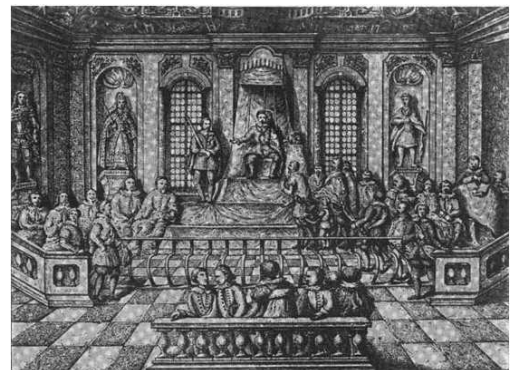
Ve službách císaři a zemi

Role přisedícího u této významné zemské instituce nebyla jen pozice právní, ale i politickou a Karel ze Žerotína se tak v polovině 90. let 16. století dostává do bezprostředního dění své země. Byl to vlastně přirozený postup. Aristokracie měla nejen právo, ale i povinnost vytvářet politiku své země. Vedle příslušenství jednoho z nejmajetnějších rodů na Moravě, předurčovaly Karla ovšem k tomuto postu i jeho schopnosti. Svě poznatky z ciziny doplnil o dokonalý přehled o moravském právu a získává přesvědčení, že zemské zřízení a jeho instituce jsou ideálním modelem pro spravedlivé uspořádání společnosti a státu.

Konec 16. století je pro Karla Žerotína dobou, kdy se chce již trvale usadit na Moravě, účastnit se politického života a zvelebovat svá rodová sídla. V tuto dobu mezi ně patřily zejména zámky v Rosicích u Brna a Náměšti nad Oslavou, později pak i Dřevohostice a Přerov. Roku 1596 se podruhé oženil. I jeho druhá manželka byla z rodu Krajířů z Krajku (ale z odlišné větve) a i zde měl tedy pro Karla rozhodující význam původ a víra nevěsty. Svatba se odehrávala na zámku v Rosicích a Karlovi na působnosti celé akce velice záleželo. Nevěště Elišce Krajířové tehdy ještě nebylo plných 18. Ani tomuto sepijetí osud nedopřál. Po dceři Aleně narozené roku 1597 se další dcerka narodila o rok později mrtvá. Vytoužený syn, pokřtěný po strýci Bedřich, se nedožil ani roku. Jeho smrti předcházela i smrt druhé Karlovy manželky.

Osobní útrapy moravského šlechtice začaly provázet i problémy politické. Katolická strana počátkem 17. století začala přecházet do ofenzivy se snahou ovládnout zemské instituce. Tento akt souvisí zejména se jmenováním kardinála Františka z Ditrichštejna moravským biskupem roku 1599,

jehož císař Rudolf II. poručil i k zemskému soudu. Karel Žerotín na to reagoval slovy: „ ... *slučuje se snad s právem naším, aby cizinec mísil se mezi moravské rody a rozhodoval o této zemi? Nota bene nemluví-li jazykem nám Moravanům přirozeným?*“¹¹ Právní obratnost Karla staršího z Žerotína pak dokonce donutila kardinála u zemského soudu mlčet, dokud se řádně nenaučil „*jazykem Moravanům přirozeným.*“¹² Tato urážka vysoce postaveného katolíka nezůstala bez odezvy a reakce na sebe nenechaly dlouho čekat. Karel byl obviněn hned z několika prohřešků (většinou smyšlených), z nichž nejzávažnější bylo, že nechal na Moravě zajmout jistého Pieria opatřeného císařským glejtem. Za to v krajním případě mohla hrozit i smrt, jako za urážku císařského majestátu. Žalobu vedl bratr Františka z Ditrichštejna Zikmund, jenž byl ve stejnou dobu na Moravě zemským podkomořím¹³. Karel Žerotín se zpočátku hájil způsobem, že zmíněný Ital porušoval zemská práva a bylo tak i právem Moravanů jej zatknout. Do Prahy se původně odmítal dostavit s námitkami, že jako příslušník moravských stavů,

Zasedání moravského zemského sněmu v Zemském domě v 17. století.

zastupce panovníka ve věci královských měst.

¹¹ Rejchrtová, N., Z korespondence Karla staršího ze Žerotína, Praha 1982.

¹² Pojem jazyk český či čeština se na Moravě tehdy nepoužíval, proto zachovávám dobovou interpretaci.

¹³ Zástupce panovníka ve věci královských měst.

smí být souzen jen u moravského zemského soudu, jelikož „žádný cizozemský soud k tomu oprávnění nemá.“¹⁴. I když se nakonec do Prahy dostavil, i tam prokázal právní schopnosti se svojí nevinnou a Zikmunda Ditrichštejna od zdrcující porážky „zachránila“ jen předčasná smrt mrtvicí.

Po těchto trpkých letech se Karel na nějaký čas uzavřel do sebe a stranil se veřejného života. V touze po mužském potomkovi se roku 1604 potřetí oženil s Kateřinou Annou z Valdštejna (sestra známého Albrechta). Ale i tomuto sepjetí byl určen brzký konec. Kateřina nebyla pevného zdraví a skonala hned rok po sňatku.

Morava a rakousko – uherský pakt

Z apatie pak Karla vytrhly až události roku 1608, kdy se nespokojené rakouské a uherské stavy snažily svrhnout z trůnu Rudolfa II. a na jeho místo dostat jeho bratra - arciknížete Matyáše. Obrátili se i na Karla staršího z Žerotína, jako na autoritu své země, zda by se i Morava nepřipojila k tomuto paktu. Karel souhlasil a předpokládal, že naleznou společnou řeč i s Čechy, kde měl v zastoupení zemské obce dlouholetého přítele Václava Budovce z Budova. Čechy, spolu se Slezskem i Horní a Dolní Lužicí se však k rakousko – uhersko – moravské alianci nepřipojily a zůstaly na straně Rudolfa II. Zastoupení těchto zemí věřilo, že si za „věrnost“ na panovníkovi vynutí výhody. Roku 1608, tak došlo k faktickému oddělení Moravy od Čech v osobě panovníka. Matyáš se stal moravským markrabětem a moravské stavy pak zvolily Karla staršího zemským hejtmanem¹⁵. Karel považoval postoj Čechů za zradu, když se společně nepostavili za dobrou věc. Ani získaný Majestát¹⁶ o rok později nepovažoval za vítězství a okomentoval jej slovy: „... bezvýznamný list. Zdaliž přirozené právo a pořádky nejsou víc, ale to Čechové nevidí. Stejně jako nevidí, že Rudolf touží po pomstě za ponížení, která mu připravili.“ Nemýlil se. Rudolf opravdu toužil po pomstě a do Čech se na jeho žádost roku 1611 vypravilo vojsko pasovského biskupa Leopolda (Rudolfova bratrance) a jejich plenění se zastavilo až v Praze na Malé Straně. Tím však Rudolf ztratil poslední zbytky podpory a Matyáš se tak stal vládcem všech zemí.

Z úřadu zemského hejtmana Karel odstoupil roku 1614. Byl roztrpčen nicotnými půtky na zemských sněmech i soudech, které neřešily skutečné problémy země. Rozhodl se věnovat jen svým panstvím. Téhož roku se i počtvrté, tentokrát šťastněji oženil. Jeho nová choť Kateřina z Valdštejna jej statečně doprovázela a podporovala po celý zbytek života. Jako vrchnost i hospodář byl Karel starší z Žerotína důsledným a spravedlivým. Bez poddaných si sice neuměl život představit, současně ale neměl přehnané požadavky a staral se, aby na jeho území nedocházelo k bezpráví. Jako správce si vybíral loajální a schopné osoby, ale nezřídka kdy si výnosy a účty osobně kontroloval a nepřesnosti trestal. Karel vynikl i jako mecenáš umění, vzdělání a zejména pak Jednoty bratrské. Jan Amos Komenský nebyl zdaleka jediný, kdo získal podporu pro své vzdělání i činnost od této osobnosti.

Zámek v Rosicích bylo jedno ze sídel Karla staršího z Žerotína

Prohabsburská neutralita a následná zkáza

¹⁴ Odložilík, O., Karel starší z Žerotína, Praha 1936.

¹⁵ Zemský zástupce panovníka, de-facto místokráľ.

¹⁶ tzv. Rudolfův majestát – právní listina zaručující svobodu víry.

Události ve střední Evropě se v danou dobu vyhrotili a i Morava byla nucena zaujmout konkrétní postoj ke konkrétním dějům. Po smrti Matyáše se měl stát českým králem i moravským markrabětem Ferdinand II. Z jeho dosavadního působení ve Štýrsku bylo zřejmé, že se jedná o panovníka, jenž ve svých zemích nestrpí jinou než katolickou konfesi. Čechové se zdráhali Ferdinanda přijmout (byť sliboval dodržovat Majestát). Stavové jej sice nejprve přijali i korunovali, ale po vypjaté situaci, jenž v Praze a okolí nastala, se evangelická šlechta rozhodla k radikálním činům. Po známé pražské defenestraci roku 1618 následovalo zneuznání Ferdinandova nástupnictví. Česká šlechta si zvolila prozatímní direktorium a královskou korunu pak nabídla Fridrichu Falckému. Čechy chtěly s touto osobností získat vojenskou podporu evropských evangelických zemí, popřípadě i Anglie¹⁷ v chystaném střetu s Habsburky. Fridrich Falcký neodmítl. V Praze pokládali za automatické, že se k nim Morava v této věci přidá. V této chvíli ze stínu opět vystupuje Karel ze Žerotína a na zemském sněmu důsledně trvá, aby Morava zůstala ve sporu neutrální. „Čechové se snaží získat slávu tím, že sami svoji vlast zahubí.“¹⁸ Zdaleka ne všichni s Karlem souhlasí, ale jeho autorita má v tu chvíli rozhodující vliv. Morava se k Čechům nepřipojila a díky Karlu staršímu ze Žerotína setrvala v tzv. prohabsburské neutralitě. Nejednalo se tehdy o zášť vůči Čechům, či odplata za rok 1608, jak se někteří historikové snažili později Karlovi přisoudit. Byl to jen reálný odhad situace a trvání na právních principech své země. Karel měl jednak dokonalý přehled o mezinárodní politice a bylo mu jasné, že proti silnější katolické lize Čechy ani s Moravou či pochybnou podporou jiných protestantských zemí nemohou uspět, ale byl tam i právní aspekt. Žerotín nesouhlasil, aby panovník mohl být svržen na základě víry. Ferdinand byl pro Moravské markrabství legitimním nástupcem a tuto legitimitu odmítal Karel zpochybňovat. Paradoxně se tak dostal na stejnou stranu jako jeho dosavadní politický nepřítel kardinál František z Ditrichštejna. Neutrální stav však nesetřval dlouho. Čechové povzbuzeni prozatímními vojenskými úspěchy přitáhli s vojskem k Moravě. Nedopustili se násilí, ale díky jejich přítomnosti na Moravě v květnu 1619 zvítězila na zemském sněmu radikální strana vedená Ladislavem Velenem ze Žerotína (bratranec Karla staršího), která se připojila k Čechům. František z Ditrichštejna byl zajat, Karel starší ze Žerotína poslán do domácího vězení a zemi ovládlo zvolené direktorium, obdobně jako v Čechách.

Až následující události a bitva na Bílé Hoře roku 1620 prokázaly, že i v tomto případě se Karel Žerotín nemýlil. Česká strana nedokázala najít dostatečnou podporu pro to, aby dokázala vzdorovat Habsburkům s jejich katolickými spojenci. Neutrální politika Karla staršího, kterou se mu alespoň zpočátku dařilo prosazovat, vyvarovala Moravu tak tvrdých perzekucí a trestů, jaké se pak odehrávaly v Čechách. Nic méně Obnovené zemské zřízení, vydané pro Moravu roku 1628 neslo stejné důsledky, jako pro její sesterskou zemi, kde byl tento akt vystaven o rok dříve. Morava se stala dědičnou zemí Habsburků s jedinou povolenou a to katolickou vírou. Jinověrci měli dvě možnosti a to konverzi nebo emigraci. Karel starší ze Žerotína byl takového rozhodnutí pro svoji loajalitu ušetřen. Směl si ponechat víru i statky. Kardinál František z Ditrichštejna jej dokonce nabádal, aby se dál účastnil politického života na Moravě. Karel se však rozhodl sdílet osud svých souvěrců a emigroval do slezské Vratislavi. Ponechal si pouze Přerov a Brandýs nad Orlicí a ostatní statky prodal. I z prodeje svého majetku pak dál podporoval Jednotu bratrskou a stíhané přátele. Na Moravu, konkrétně do Přerova, se vrátil až na poslední 3 roky svého života roku 1633. Pohřben byl v tichosti v rodové hrobce v Brandýse nad Orlicí. Toto město však o stavbu nejevilo zájem. Stavba se postupně rozpadala

¹⁷ Fridrich Falcký byl zeťem Anglického krále Jakuba I.

¹⁸ Válka, J., Karel starší ze Žerotína a jeho doba, Bludov 1995.

a byla vykrádána. Roku 1842 nechali ostatky převézt bludovští Žerotínové do rodové hrobky v Bludově, kde se roku 1992 provedla i důstojná oprava posledního místa odpočinku tohoto velkého Moravana.

Závěr

Karel starší ze Žerotína žil v pohnuté době a jeho odkaz ve značné míře zastínil události, které měnily hodnoty i tvář Moravy. Nelze souhlasit se závěry některých historiků, že byl rozporuplnou osobností. Ba právě naopak. Karel starší ze Žerotína do konce svého života důsledně ctil své zásady a odmítal je (jako mnozí jiní) měnit dle situace. Jednalo se o jednoho z nejvzdělanějších mužů své doby s vysoce ceněným morálním kreditem. Jinak ani nelze vysvětlit jeho vliv i v době, kdy nestál na nejvyšších postech zemských úřadů. Jeho kvality byly uznávány jak v táboře přátel, tak i na protějším břehu. Na závěr jen dodám, několik vět z jeho Apologie, které svědčí o jeho vřelé lásce k Moravě. Uběhlo více než 400 let, když Karel psal tato souvětí a bohužel, ani zde se nemýlil.

„Já jinak vpravdě hrubě zemi tuto miluji a srdečnou bolest nad zklárou a pádem jejím cítím. Bohu toužím a modlitbami mu ji často připomínaje, uléčení, napravení a vysvobození jejího věrně žádám“

Prameny a literatura:

- Barandl, V., *Spisy Karla st. ze Žerotína*, 3 svazky, Brno 1870-1972.
- Knoz, T., *Karel starší ze Žerotína - Don Quijote v labyrintu světa*, Praha 2008.
- Odložilík, O., *Karel starší z Žerotína*, Praha 1936.
- Ottova encyklopedie obecných vědomostí, Praha 1910.
- Polách, D., *Bludov – místo posledního odpočinku Karla staršího ze Žerotína*, Bludov 1993.
- Rejchrtová, N., *Z korespondence Karla staršího ze Žerotína*, Praha 1982.
- Válka, J., *Dějiny Moravy II – Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1995.
- Válka, J., *Karel starší ze Žerotína a jeho doba*, Bludov 1995.

Pro Moravskou národní obec vypracoval Jaroslav Svozil.
V Postřelmově 19. 8. 2012